

УКРАЇНЬСЬКА ТИФЛОЛОГІЯ: ТРИДЦЯТЬ РОКІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Вадим КОБИЛЬЧЕНКО, Олег ЛЕГКИЙ, Катерина ДОВГОПОЛА, Світлана КОНДРАТЕНКО, Оксана ВАСИЛЬЄВА; Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна; tiflo_lab@ukr.net

Установлено, що перед українською тифлологією нині постають завдання методологічної рефлексії, осмислення власного історичного шляху і сучасного статусу. Констатовано, що тифлологія традиційно визначалась як галузь дефектології, яка об'єднує науки: тифлопедагогіку, тифлопсихологію, спеціальні методики навчання і виховання сліпих і слабозорих, історію тифлопедагогіки, тифлотехніку. Установлено, що здобуття Україною незалежності гостро поставило проблему щодо розвитку теоретичної бази навчально-виховного процесу дітей з порушеннями зору, позаяк мета і завдання освіти осіб з порушеннями зору докорінно змінилися. Доведено, що епохальні зміни відбулись у законодавстві, термінології, структурі освітніх закладів для осіб із порушеннями зору, у тифлологічній теорії і практиці.

Ключові слова: українська тифлологія, тифлопедагогіка, тифлопсихологія, Українська держава, незалежність.

Vadym Kobylchenko, Oleg Legky, Kateryna Dovhopola, Svitlana Kondratenko, Oksana Vasylieva, Mykola Yarmachenko Institute of Special Education and Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Ukrainian typhology: thirty years of independence

It is established that Ukrainian typhology now faces the tasks of methodological reflection, understanding of its own historical path and current status. It is stated that typhology has traditionally been defined as a branch of defectology that unites the sciences: typhlopedagogy, typhlopsychology, special methods of teaching and educating the blind and visually impaired, the history of typhlopedagogy, typhlotechnics. It is established that Ukraine's independence has posed a problem for the development of the theoretical basis of the educational process of children with visual impairments, as the purpose and objectives of education of persons with visual impairments have changed radically. It is proved that epoch-making changes took place in the legislation, terminology, structure of educational institutions for the visually impaired, in typhological theory and practice.

Keywords: Ukrainian typhology, typhlopedagogy, typhlopsychology, Ukrainian state, independence.

Постановка проблеми. Тифлологія визначається традиційно як галузь дефектології, яка об'єднує науки: тифлопедагогіку, тифлопсихологію, спеціальні методики навчання і виховання сліпих і слабозорих, історію тифлопедагогіки, тифлотехніку [1].

До останнього часу тифлологія розвивалася переважно як система наукових знань, пов'язаних із навчанням і вихованням сліпих і слабозорих дітей. На

© Кобильченко В., Легкий О., Довгопола К., Кондратенко С., Васильєва О., 2022

сучасному етапі розширюється коло питань, які вивчає тифлологія як наука. Так, самостійного наукового статусу набуває дошкільна тифлопедагогіка: відбувається інтенсивне накопичення знань із соціальної тифлопсихології, спеціальних методик навчання і виховання сліпих та слабозорих дітей з порушеннями інтелектуального розвитку тощо.

Наукове значення таких досліджень полягає в тому, що їх результати допомагають розробити цілісну концепцію психологічного розвитку і становлення особистості в умовах зорової депривації.

Завданням тифлології нині має стати вивчення закономірностей та особливостей психосоціального розвитку людини на різних вікових етапах. Пізнання і врахування цих закономірностей та особливостей є необхідною умовою корекційно спрямованої навчальної і виховної роботи.

Мета статті. Відтак, потрібна певна методологічна рефлексія, осмислення історичних здобутків української тифлології за три десятки років незалежності та її завдань відповідно до сучасних реалій.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 90-х рр. ХХ ст. мета і завдання освіти осіб з порушеннями зору докорінно змінилися. Це було спричинено проголошенням незалежної Української держави, відсутністю ідеологічного тиску. Навчальні заклади зазнали деполітизації, зміст навчання в них набув національного характеру; модернізувалися програми і підручники [6].

На момент здобуття незалежності в Україні нараховувалось 6 державних шкіл для сліпих і 22 школи для слабозорих дітей. Поступово почали з'являтися інноваційні заклади для дітей з порушеннями зору, уже не державного, а комунального типу власності.

Першою такою ластівкою був створений улітку 199 р. за ініціативою В. Ремажевської та за активного особистого сприяння Л. Вавіної, завідувача лабораторії тифлопедагогіки Інституту дефектології АПН України навчально-реабілітаційний центр «Левеня», який зараз є Всеукраїнським експериментальним закладом освіти.

Основна мета діяльності Комунального закладу Львівської обласної ради «Навчально-реабілітаційний центр «Левеня» – створення моделі ранньої психолого-медико-педагогічної допомоги дітям та організація навчання і реабілітації сліпоглухих дітей в умовах освітнього закладу нового типу. Нині в Центрі навчаються, виховуються та отримують корекційно-педагогічну допомогу і лікування більш як 200 дітей з різноманітними порушеннями зору (у тому числі сліпі, сліпоглухі і діти з комбінованим дефектом) віком від 2 місяців до 12 років. НРЦ «Левеня» – єдиний навчальний заклад в Україні, де створені групи і класи для сліпоглухих дітей.

Сьогодні в Україні діє розгалужена мережа спеціальних освітніх закладів для осіб із порушеннями зору. Кількість спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з порушеннями зору в Україні станом на 2021 р. становила: 6 шкіл-інтернатів для дітей з глибокими порушеннями зору, де навчаються 755 учнів, і 20 спеціальних шкіл для дітей зі зниженим зором – 3243 учнів. Через трагічні події воєнного часу мережа закладів дещо скоротилася. Також у

зв'язку з запровадженням інклюзивної форми навчання частина дітей з порушеннями зору починають інтегруватися до загальноосвітніх закладів, де створюються окремі групи і класи.

За ці роки, особливо в перші роки незалежності, активно розроблялась нормативно-правова база діяльності закладів спеціальної освіти в Україні. Заклади освіти для дітей з особливими потребами у своїй діяльності керуються Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», іншими чинними актами українського законодавства.

У 2010 р. була прийнята Концепція розвитку інклюзивної освіти (затверджена Наказом МОН України від 01.10.2010 р. № 912), у змісті якої визначені шляхи впровадження інклюзивної освіти в Україні.

Оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами здійснюється тепер за критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів з порушеннями розвитку в системі загальної середньої освіти, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 13.04.2011 № 329, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 11 травня 2011 р. за № 566/19304. Оцінювання навчальних досягнень учнів з порушеннями інтелектуального розвитку, зі складними порушеннями розвитку, які навчаються за індивідуальним навчальним планом і програмою, здійснюється за обсягом матеріалу, визначеним індивідуальною навчальною програмою.

Крім зазначених нормативних документів, існує ще ціла низка, зокрема важливим нормативним документом є Лист МОН від 5 квітня 2019 р. №1/9-223 «Щодо забезпечення доступності закладів освіти для осіб з ООП». Згідно з ним, усі заклади мають бути доступними для будь-яких категорій дітей. З 1 вересня 2018 р. набули чинності нові державні будівельні норми щодо закладів освіти, де вказано, що під час реконструкції або побудови нових закладів освіти потрібно враховувати їхню доступність для різних категорій дітей.

Учні 1, 2, 3, 4 класів (крім учнів з порушеннями інтелектуального розвитку) навчаються за типовими освітніми програмами, затвердженими наказом МОН від 26.07.2018 № 814 «Про затвердження типової освітньої програми початкової освіти спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з особливими освітніми потребами» (зі змінами, наказ МОН від 16.08.2019 № 917).

Учні 5 – 10 класів спеціальних закладів освіти всіх видів навчаються за типовими освітніми програмами, затвердженими наказом МОН від 12.06.2018 № 627 «Про затвердження типової освітньої програми спеціальних закладів загальної середньої освіти II ступеня для дітей з особливими освітніми потребами» (зі змінами, накази МОН від 26.07.2018 № 815, від 10.06.2019 № 808).

Учні 11 і 12 класів, які мають порушення зору (сліпі, зі зниженим зором) навчаються за типовою освітньою програмою, затвердженою наказом МОН від 22.07.2020 № 944.

Крім того, за період незалежності відбулись докорінні зміни і в термінології.

Спеціальні школи в Україні, як і в Європі, сьогодні розглядаються як інтеграційні. Нині в Україні термінологія «діти з особливими потребами», «діти з

особливими освітніми потребами» досить уживана. Йдеться вже не про дітей з відхиленнями в розвитку, а про дітей, які потребують особливої допомоги, про дітей з особливими потребами. Змінюється ставлення до масової системи спеціальної освіти. Тобто змінюється ставлення суспільства до прав і можливостей дітей з особливими потребами в умовах ліберально-демократичних реформ.

Згідно з українськими нормативно-правовими документами до категорії дітей з порушеннями психофізичного розвитку відносять також і дітей з порушеннями зору.

Насьогодні в Україні порушення зору посідають одне з перших місць серед інших розладів.

За даними МОЗ України, упродовж останніх 10 років значно зросла кількість дітей з патологією органів зору. Щороку в дітей реєструється 840 тис. випадків офтальмологічних захворювань. В Україні 10,7 тис. дітей з порушенням зору і щороку їх кількість зростає. Так, відповідно до результатів щорічних профілактичних оглядів школярів, частота виявлення учнів зі зниженою гостротою зору за час навчання в школі зростає в 3 – 5 разів і в 11 класі становить 30%.

До цієї групи належать сліпі (близько 10%) та слабозорі (зі зниженим зором). Сліпими вважаються особи, у яких повністю відсутні зорові відчуття або ж ті, що мають лише незначну частку світловідчуттів (гострота зору до 0,004). Слабозорими – ті, хто має значне зниження зору (у межах від 0,05 до 0,2 при використанні коригуючих окулярів).

Організуючи навчальний процес для таких учнів, педагог має враховувати офтальмологічні дані щодо ступеня зниження зору, характеру захворювання, особливостей його перебігу і прогнозу на майбутнє (можливість погіршення чи покращення).

Крім того, сліпоглухі та діти з комбінованим дефектом віком від 2 місяців до 12 років, якими опікується НРЦ «Левеня», потребують не тільки знання спеціальних методик, але й специфічну організацію життєвого простору.

За 30 років незалежності українська тифлологія має певні конкретні досягнення не тільки в практиці, а й у теорії.

На початках (1991 – 1997 рр.) відбувся значний підйом національної свідомості, відродження в Україні Академії педагогічних наук та Інституту дефектології АПН України (1994 р.), який було створено на базі декількох лабораторій, зокрема й лабораторії тифлопедагогіки, яка раніше перебувала в структурі Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР.

Інститут дефектології було створено з метою розробки фундаментальних і прикладних досліджень, спрямованих на вирішення актуальних теоретичних, методологічних і методичних проблем спеціальної педагогіки.

Це зоряний час в осмисленні й подоланні протиріч у системі навчання та виховання осіб з порушеннями зору, яка дісталась у спадок від УРСР. Як зазначалось, саме в цей період починають виникати недержавні заклади для дітей з порушеннями зору і дітей, які мають складний дефект, що потребувало принципово нового науково-методичного супроводу.

Водночас, цей період був доволі непростим, позаяк відбувалось помітне скорочення (унаслідок складного економічного становища країни) кількості держав-

них спеціальних закладів для дітей з порушеннями зору, відсутність системи підготовки вітчизняних тифлопедагогічних кадрів та україномовного науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу.

Для другого періоду (1998 р. і дотепер) характерним є реформування системи освіти дітей з порушеннями зору, оновлення змісту навчання, ґрунтовні наукові дослідження в галузі тифлопедагогіки та тифлопсихології, зростання ролі недержавних громадських об'єднань у розвитку теорії і практики тифлопедагогіки, радикальні зміни навчально-виховного і корекційного процесу як у традиційних освітніх закладах, так і в закладах нового типу для дітей з глибокими порушеннями та зі зниженим зором [6].

Також у квітні 1998 р. в Україні за ініціативи Є. Синьової розпочала роботу новостворена кафедра тифлопедагогіки НПУ імені М. П. Драгоманова (з жовтня 2018 р. кафедру перейменовано на кафедру офтальмопедагогіки та офтальмопсихології), яка змогла вперше в Україні організувати системну підготовку і перепідготовку вітчизняних кадрів тифлопедагогів, оновити зміст навчання в спеціальних шкільних і дошкільних установах, методологічно забезпечити навчальний процес у спеціальних закладах різного типу для дітей з порушеннями зору, об'єднати всіх тифлопедагогів України в Асоціацію тифлопедагогів.

Зараз фахівців для закладів освіти дітей з порушеннями зору готують також віднедавна на кафедрі спеціальної та інклюзивної освіти Навчально-наукового інституту педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка за спеціальністю Спеціальна освіта (тифлопедагогіка) – освітній ступінь «магістр».

За цей період відбулась поступова трансформація лабораторії тифлопедагогіки у відділ освіти дітей з порушеннями зору в складі Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. Упродовж трьох десятиліть незалежності України лабораторією тифлопедагогіки завідували І. Моргуліс, який був фундатором вітчизняної тифлології, В. Тарасун (на той час лабораторія мала назву «Лабораторія тифлопедагогіки і логопедії»), Л. Вавіна, І. Гудим. Нині завідувачем відділу освіти дітей з порушеннями зору є кандидат психологічних наук Т. Костенко.

Відбулись також і кількісні та якісні зміни в складі відділу: якщо в лабораторії тифлопедагогіки в 1991 р. був один доктор педагогічних наук (І. Моргуліс) і один кандидат педагогічних наук (С. Покутнева), то тепер у відділу освіти дітей з порушеннями зору працюють 1 доктор і 5 кандидатів наук. Крім того, якщо на початку в українській тифлології переважали педагоги, то зараз намітився певний баланс між педагогами і психологами.

Насьогодні в Україні 5 докторів наук у галузі тифлології, з них три доктори психологічних наук: В. Кобильченко, Є. Синьова, Є. Клопота і два доктори педагогічних наук – С. Федоренко, Ю. Бондаренко. У цьому контексті доречно згадати і доктора педагогічних наук, професора, завідувача кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Навчально-наукового інституту педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка Т. Дегтяренко, яка в 2005 р. захистила кандидатську дисертацію з теми: «Комплексна

система корекційно-реабілітаційної роботи в дошкільному закладі для дітей з порушеннями зору», а в 2013 р. – докторську дисертацію на тему: «Теоретико-методологічні засади управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями».

Крім того, якщо на момент здобуття незалежності в Україні існувала лише одна наукова школа І. Моргуліса, то за цей час на теренах відділу (лабораторії) виникли наукові школи Л. Вавіної, Л. Куненко, Н. Малюхової, В. Кобильченка. Добре відомі в Україні й наукові школи Є. Синьової та С. Федоренко.

Відділом освіти дітей з порушеннями зору Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України проводиться активна робота з оновлення змісту освіти, розробка навчальних і корекційних програм для спеціальних закладів освіти дітей з порушеннями зору, розробка Державного стандарту освіти зазначеної категорії дітей.

Головним співробітником відділу, доктором психологічних наук Кобильченком Вадимом Володимировичем розроблено принципи спеціальної психології [5], наукові засади психолого-педагогічного супроводу [4], концепції психологічного та психолого-педагогічного супроводу [2, 4], методику соціально-психологічного тренінгу для сліпих підлітків [3] і технологію інтегративного психолого-педагогічного супроводу [4].

Фахівцями відділу також розроблено ряд монографій, науково-методичних посібників, підручників для дітей з глибокими порушеннями зору.

Зокрема, науковим співробітником відділу С. Кондратенко в 2015 р. адаптовані шрифтом Брайля «Основи здоров'я» (підручник для 3 класу для сліпих дітей) та «Основи здоров'я» (підручник для 5 класу для сліпих дітей).

У тому ж 2015 р. був виданий перший в Україні підручник з рельєфного малювання, автором якого були співробітниця лабораторії К. Довгопола та О. Набоченко (на той час учителька школи незрячих). Зазначимо, що в українських школах для незрячих дітей тоді можна було знайти тільки залишки альбомів з рельєфними малюнками, які були надруковані ще в 70-ті рр. XX ст. (це була збірка рельєфних малюнків, а не повноцінний підручник).

У 2016 р. співробітники К. Довгопола та С. Кондратенко започаткували участь лабораторії в такому науково-популярному заході, як «Наукові пікніки». «Наукові пікніки» в Україні – це захід із популяризації науки і наукових досліджень. Кожен охочий, незалежно від віку, статусу, може власноруч провести експеримент в імпровізованій лабораторії просто неба, зробити маленьке диво і переконатися, що наука може бути доступною і цікавою.

На «наукових пікніках» співробітники відділу створюють умови для ознайомлення широкого загалу з такими науками, як спеціальна психологія і корекційна педагогіка, привертають увагу до такої актуальної проблеми, як надання рівного доступу до освіти всім дітям, зокрема й дітям з порушеннями зору.

Наукові співробітники відділу освіти дітей з порушеннями зору неодноразово брали участь у різноманітних заходах, спрямованих на інформування і популяризацію науки загалом і тифлології зокрема.

Окремо варто зауважити активну участь співробітників відділу освіти дітей з порушеннями зору в щорічній Міжнародній спеціалізованій виставці «Освіта та кар'єра», де є можливість ознайомлення широкого кола відвідувачів виставки із власними здобутками і напрацюваннями.

Етапним було започаткування за ініціативи завідувача Т. Костенко та за активного сприяння співробітників відділу освіти дітей з порушеннями зору «Всеукраїнського тифлофоруму». Цього року, навіть в умовах повномасштабної воєнної агресії РФ, відбувся онлайн IV Всеукраїнський тифлофорум «Діти з порушеннями зору: від задатків до обдарованості. Розвиток дитини в умовах війни».

Відділ освіти дітей з порушеннями зору Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України бере також активну участь у міжнародній співпраці.

Так, зокрема, головний науковий співробітник відділу, доктор психологічних наук В. Кобильченко є членом редакційної колегії журналу «ТЕКА-Archives of the Commission of Medical Sciences», Polish Academy of Sciences Branch in Lublin» (республіка Польща), у 2015р. в нього вийшла друком монографія в міжнародному видавництві Lambert Academic Publishing «Становление личности дошкольника в норме и при нарушениях зрения» (Федеративна Республіка Німеччина).

Після підписання в Україні угоди про Асоціацію з країнами ЄС поглиблюється співпраця з інституціями і закладами освіти країн Європейського Союзу. Вітчизняні науковці беруть участь у міжнародних науково-практичних конференціях, семінарах, переймають європейський досвід в організації навчання дітей з порушенням зору.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Наостанок хочемо зауважити, що сьогодні тифлологія інтенсивно розвивається не тільки як прикладна, але передусім як академічна наука.

Потреба в отриманні системних знань про людину з порушеннями зору на різних вікових етапах, починаючи з раннього віку, проявляється в усе зростаючому взаємопроникненні теоретико-експериментальних репрезентацій реальності, сформованих у суміжних науках. Виходячи із цього, міждисциплінарна орієнтованість досліджень набуває особливого значення і для сучасної тифлології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дефектологічний словник: навч. посіб. за ред. В. І. Бондаря, В. М. Синьова. К.: «МП Леся», 2011. 528 с.
2. Кобильченко В. В. Психологічний супровід дітей дошкільного віку з порушеннями зору: монографія. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2015. 205 с.
3. Кобильченко В. В. Соціально-психологічні основи розвитку та корекції особистості підлітка в нормі і при патології зору: монографія. К.: Освіта України, 2010. 552 с.
4. Кобильченко В. В. Теоретичні основи психолого-педагогічного супроводу молодших школярів з порушеннями зору. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2017. 367 с.
5. Кобильченко В. В., Омельченко І. М. Спеціальна психологія : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2020. 224 с. (Серія «Альма-матер»).

6. Федоренко С. В. Навчання і виховання дітей з порушеннями зору в Україні: історія та сьогодення : Монографія. Запоріжжя : Вид-во Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2012. 306 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Defektolohichniy slovnyk (2011): navch. Posib. Za red. V. I. Bondaria, V. M. Synova. K.: «MP Lesia». [In Ukrainian].
2. Kobylchenko, V. V. (2015). Psykholohichniy suprovid ditei doshkilnoho viku z porushenniamy zoru: monohrafiia. Poltava: TOV «Firma «Tekhservis». [In Ukrainian].
3. Kobylchenko, V. V. (2010). Sotsialno-psykholohichni osnovy rozvytku ta korektsii osobystosti pidlitka v normi i pry patolohii zoru: monohrafiia. K.: Osvita Ukrainy. [In Ukrainian].
4. Kobylchenko, V. V. (2017). Teoretychni osnovy psykhologo-pedahohichnoho suprovodu molodshykh shkoliariv z porushenniamy zoru. Poltava: TOV «Firma «Tekhservis». [In Ukrainian].
5. Kobylchenko, V. V., Omelchenko I.M. (2020). Spetsialna psykhologhiia : pidruchnyk. Kyiv : VTs «Akademiia». [In Ukrainian].
6. Fedorenko, S. V. (2012). Navchannia i vykhovannia ditei z porushenniamy zoru v Ukraini: istoriia ta sohodennia : Monohrafiia. Zaporizhzhia : Vyd-vo Khortytskoho natsionalnoho navchalno-reabilitatsiinoho bahatoprofilnoho tsentru. [In Ukrainian].